

Knjižne ocene in prikazi / Book reviews

Paul Gleirscher: *Neues zur Hallstattkultur in Kärnten. Ausgrabungen in Frög/Breg, Waisenberg und Tscherberg/Črgoviče.* Aus Forschung und Kunst 51. Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten. Klagenfurt am Wörthersee 2025. ISBN 978-3-85454-175-2. 368 strani z 69 slikami in 104 tablami.

Nedavno nas je razveselila nova monografija o halštatskem obdobju na Koroškem izpod peresa Paula Gleirscherja, dolgoletnega vodje Oddelka za prazgodovino in zgodnji srednji vek v Deželnem muzeju za Koroško v Celovcu. Z njo smo v razmeroma kratkem časovnem razmaku dobili že tretjo obsežno študijo o halštatski kulturni skupini Breg/Frög, kot je v strokovni literaturi poimenovana po arheološkem najdišču v bližini Rožeka, kjer so potekala izkopavanja gomil že proti koncu 19. stoletja.¹ Moderno objavo starih izkopavanj na Bregu/Frögu med letoma 1883 in 1892 je pripravil Gerhard Tomedi;² zaščitna arheološka izkopavanja, ki jih je zaradi gradnje vodnega kanala za bližnjo elektrarno na Dravi vršila v letih med 1961 in 1969 avstrijska centralna spomeniško-varstvena služba, je v okviru svoje disertacije obdelala Desiree Ebner-Baur;³ Paul Gleirscher pa je sedaj detajlno objavil rezultate svojih lastnih izkopavanj gomil na Bregu/Frögu kot tudi tistih pri Waisenbergu v bližini Velikovca in Črgovič/Tscherberga pri Šmihelu nad Pliberkom, o katerih je sicer sproti poročal v muzejskem letopisu, pa tudi v različnih drugih publikacijah.⁴ V uvodu v monografijo pa Gleirscher našteje tudi druga arheološka najdišča iz železne dobe na Koroškem, na katerih je bodisi sam vodil arheološke raziskave bodisi na njih aktivno sodeloval, kot npr. na gomilni nekropoli pri Führholzu.

V uvodu med drugim na kratko razloži rabo krajevnih imen. Za arheološka najdišča, ki se nahajajo v okviru dvojezičnega območja na avstrijskem Koroškem, dosledno navaja imena krajev v nemškem in slovenskem jeziku, torej Frög/Breg ali Tscherberg/Črgoviče, za ostala pa le nemška imena. Za kraje v Sloveniji seveda uporablja slovenska imena, npr. Vače, a z nekaj izjemami, to so Laibach/Ljubljana in pokrajinska imena kot Unterkrain in Oberkrain za Dolenjsko in Gorenjsko, kar utemeljuje z dolgo tradicijo v nemško govorečem okolju, poudarku na kulturni raznolikosti in ozki sosedski povezanosti ter dobrih meddržavnih odnosih.⁵ Da slovenska imena niso

najbolj enostavna, pa kaže tiskarski/tipkarski škrat, ki se je pri opombah in citiranju literature večkrat poigral z imenom avtorice Brine Škvor-Jernejčič.

V prvem delu monografije so podrobno predstavljena arheološka izkopavanja treh oz. štirih gomil na Bregu/Frögu, ki so potekala v okviru priprav za vzpostavitev arheološkega parka, odprtega za javnost leta 2002, a so se raziskave nadaljevale do 2010 (str. 10–65). Čeprav so bile te gomile v preteklosti že delno izkopane in/ali pa neznano kdaj izropane, so Gleirscherjeve raziskave dveh boljše ohranjenih izmed štirih gomil doprinesle mnoga nova spoznanja in številne, nepričakovano bogate najdbe. Izkazalo se je namreč, da je z modernimi pristopi in znanstveno natančnostjo vredno ponovno izkopavati tudi gomile, ki na prvi pogled niso več intaktne.

Odkritja, vredna posebne omembe, zadevajo zgradbo gomil. V njihovi sredini so bile iz lesenih brun zgrajene grobne kamre, praviloma kvadratnega tlorisa, obdane z zidovi, zgrajenimi iz lomljenih kamnov in tudi prodnikov v suhozidni tehniki, ponekod ohranjenimi do višine 1 metra. Kamre so bile prekrite s kamnitim in zemljenim plaščem. V gomili BDA 120 so se nahajali v vseh štirih vogalih grobne kamre veliki kamniti bloki (str. 14–17, t. 8–9), kar je npr. podobno kot v gomili 4 na Lepi ravni in gomili 14 v Pivoli pod Poštelo.⁶ V gomili 177 pa sta vzbudila pozornost večja kamna rdečkaste barve na zahodnem in južnem robu notranjega kamnitega plašča gomile, domnevno kot oznaki za nebesne smeri ter sta s tem dopolnjevala simboliko zunanjega kamnitega plašča gomile, ki je imel obliko polmeseca (str. 58–61, t. 41–44). Na osnovi opisanih značilnosti zgradbe gomil na Bregu/Frögu, tj. usmerjenosti stranic zidov oz. vogalov grobnih kamer ter legi večjih kamnov in zunanjega polmesečaste kamnitega venca v gomili 177, sklepa Gleirscher, da lahko v teh elementih vidimo/iščemo astralno-kozmične simbole, povezane z verovanjskimi predstavami. Le-ti so v grobni arhitekturi sicer drugače izraženi, a vendar s podobno konotacijo kot v gomilah zahodnohalštatskega kroga⁷ in/ali dolenske halštatske skupine.⁸

Čeprav so bile že vse štiri gomile močno poškodovane, so Gleirscherjeva izkopavanja pokazala, da je bilo v posameznih gomilah več sočasnih pokopov, tako ženskih kot moških oseb. V gomili BDA 120 sta bila ob centralnem grobu v robnem predelu grobne kamre odkrita kar dva žgana grobova, domnevno v žarah iz organske snovi, bodisi iz lesa bodisi tkanine, in sicer dveh odraslih ženskih oseb, starih med 40 in 55 let,⁹ obe opremljeni z bogatim nakitom (t. 9–17). V gomili 177 je bil ugotovljen pokop

¹ Pittioni 1954, 621–633; isti 1980a, 62–63; isti 1980b, 154–155; Gabrovec 1964–1965, 25–26; Teržan 1990, 183–203.

² Tomedi 2002; cf. tudi Gleirscher 2005a.

³ Ebner-Baur 2020; cf. tudi Gleirscher 2021a; Teržan 2023a.

⁴ Ker gre za številne prispevke, vseh na tem mestu ne navajamo, zato glej Rudolfinum. Jahrbuch des Landesmuseums Kärnten in seznam literature v tej monografiji (str. 253–255).

⁵ Cf. npr. najnovejšo monografijo o slovensko-avstrijski zgodovini, skupnem projektu SAZU in Avstrijske akademije znanosti: Štih et al. 2025.

⁶ Teržan 1990, 316–321, sl. 55–56, 63–65; Strmčnik Gulič, Teržan 2021, 401–403, sl. 11, 13.

⁷ Mees 2012; isti 2017; Mees, Deiss 2013.

⁸ Mess 2017, 87–91, sl. 15, 17; Teržan 2008, 233–237; ista 2020, 373–377.

⁹ Renhart 2025, 233.

odrasle robustne moške osebe, stare med 30 in 50 let,¹⁰ grobni pridatki pa dajo slutiti, da je bila v njej pokopana tudi ženska oseba (str. 65). Pomembno se zdi tudi Gleirscherjevo opažanje, da na vmesnih prostorih med posameznimi gomilami ni bilo planih žganih grobov, kot so jih domnevali nekateri drugi pisci.

Posebno pozornost v gomili BDA 120, kot že omenjeno, vzbujajo bogati pridatki nakita in keramike različnih zvrsti in provenience, ki jih je Gleirscher s svojim poznavalskim in ostrim očesom odlično analiziral in kulturno-kronološko opredelil (str. 22–57). Zato naj tu omenimo le nekaj dodatnih opažanj. Zanimiv je spekter fibul, ki kaže na stike z različnimi kulturnimi skupinami. Med njimi je zastopana očalasta fibula z bogatimi obeski, ki se navezuje na tradicijo ženske nošnje v kulturi žarnih grobišč, zlasti v ruški skupini (sl. 3: 4; t. 19: 19), medtem ko ločne fibule z jantarno in stekleno oblogo izvirajo iz italškega, bodisi venetskega bodisi villanovsko-etruskega prostora (sl. 3: 2; t. 19: 2; 21: 3; 23: 3). Na stike z južnim sosedstvom, predvsem s svetolucijsko skupino nakazujeta, čeprav fragmentirani, bronasta dvozankasta ločna vozlasta fibula tipa 6b po Gabrovcu¹¹ in polmesečasta fibula tipa II, variante 3 ali 4 po tipološki klasifikaciji teh fibul s Tolmina po Ani Pogačnik¹² (t. 23: 2,9). Lokalni izdelek pa predstavlja bronasta dvozankasta ločna fibula, okrašena s pasovi prečnih vrezov, ki je zastopana v gomilah na Bregu/Frögu v več primerkih, a tudi v različnih drugih krajih v vzhodnoalpskem prostoru (t. 21: 1).¹³ Fragment železne dvozankaste fibule pa ni tipa Vače oz. 5a po Gabrovcu, ker nima visoke trapezoidne noge niti bronastega vozlastega loka,¹⁴ pač pa ima trikotno nogo, zato sodi v tip 2a po Gabrovcu (t. 19: 4),¹⁵ ki je zastopan širše v zahodnobalkanskem in jugovzhodnoalpskem prostoru, vključno s svetolucijsko in dolensko skupino, ne nazadnje ga je najti tudi na Vačah.¹⁶

Poleg fibul je bilo v obeh grobovih gomile BDA 120 pridano več vrst obročastega nakita od ovratnic in več parov zapestnic različnih oblik do manšet in nanožnic (sl. 3, t. 21–23). Doslej unikatni kos predstavlja *collier*, sestavljen iz štirih železnih ovratnic, treh rombičnega in ene v sredinskem delu ploščatega preseka, a z rebrom po sredini in verižičastimi obeski. Ovratnice so med seboj spete s posebnim železnim zatičem, ki tiči v njihovih spiralno uvitih koncih. Ta komplet je dopolnjevala bolj gracilna

bronasta ovratnica, okrašena z drobnimi prečnimi vrezii, v spiralnih zankah pa prav tako okrašena z verižicama s trikotnima obeskom (t. 22).

Če so železne ovratnice z rombičnim ali okroglim presekom na Bregu/Frögu znane že iz gomil starejših izkopavanj in so razmeroma številno zastopane v grobovih svetolucijske in dolenske kulturne skupine, vključno na nekropoli na dvorišču SAZU v Ljubljani, pojavljajo pa se tudi na širšem območju zahodnega Balkanskega polotoka in obalah Jadrana,¹⁷ pa ploščati ovratnici ne poznamo enake. Le-ta še najbolj spominja na polmesečaste fibule iz grobov v Tolminu, tako na tiste tipa I, variante 3, kot tudi tipa II, variante 1 po Ani Pogačnik.¹⁸ Zato domneva, da gre morda za lokalno izdelan kos nakita po vzoru polmesečastih fibul. Ni pa povsem izključeno, da je iskati vzore zanj v kompletih ovratnic, oblikovanih in sestavljenih na podoben način, značilnih na severu Evrope, v pribaltskih deželah v stopnji IV in V bronaste dobe po Monteliusu, kot npr. na Mekleburškem in Danskem.¹⁹ Vendar je tu še element zatiča, ki pa spominja na podoben način speta spiralna zaključka tordiranih ovratnic iz groba 31 na žarnogrobiščni nekropoli na Gračiču pod Brinjevo goro.²⁰ Zato sklepamo, da se v načinu nošnje in izdelave *colliera* iz groba BDA 120 odraža na eni strani morda tradicija kulture žarnih grobišč, kar velja tudi za očalasto fibulo z obeski iz tega groba, na drugi strani pa morda daje slutiti povezave z daljnimi kraji ob Baltiku, od koder je prihajal v južne dežele nadvse dragoceni jantar.

Med unikatne kose nakita v gomili BDA 120 sodita tudi bogato okrašeni nanožnici, izdelani iz bronaste pločevine (str. 32, t. 13–15, 21). Izhajajoč iz slike/fotografije v preliminarni objavi²¹ sem pred leti menila, da gre za manšeti oz. široki trakasti zapestnici/narokvici in ju uvrstila k II. varianti severnojadranskega tipa širokih zapestnic.²² Ne glede na to, ali sta služili za kitenje rok ali nog breške aristokratije, pa se ta par razlikuje od večine primerkov omenjenega tipa po tem, da sta bili manšeti pritrjeni na organsko podlago iz tkanine ali kože/usnja, kar nakazujejo majhne luknjice v vseh štirih vogalih obeh pločevinastih trakov. Razen tega pa odstopata tudi po svojem okrasu. Ornament je izveden z iztolčenimi bunčicami in pikami v motivu tekočega meandra, kar spominja na podoben način izdelave okrasa in motiviko na bronastih posodah, zlasti čistih iz knežjih grobov v Kleinkleinu.²³ Nanožnici/narokvici predstavljata torej doslej izjemna primerka manšetnega okrasa.

Zanimivo je, da se za razliko od pridatkov nakita in nošnje v gomili BDA 120, ki odsevajo stike Brega/Fröga predvsem z južnim in jugozahodnim sosedstvom, v pridatkih keramičnih posod odražajo povezave s severnimi in

¹⁰ Renhart 2025, 233–234.

¹¹ Gabrovec 1970, 28, karta 11: 6b (prišlo je do zamenjave znakov kvadratov in krožcev, zato velja za ta tip 6b oznaka kvadratkov), t. 13: 2; Teržan, Trampuž 1975, 422–426, sl. 2: 1; 3: 1,3; t. 5: 5; 7: 9.

¹² Pogačnik 2002, 32–36, sl. 18: vrsta II, varianta 3 ali 4; Teržan 2002, 95–99.

¹³ Teržan 1990, 214, karta 8 (B varianta); Tomedi 2002, t. 22: 3; 82: E1; 86: B1; 92: F2; 114: 3–4; Ebner-Baur 2020, 130–131, sl. 85: kat. št. 253; Wedenig 2005, 20–29, sl. 5, 12.

¹⁴ Gabrovec 1970, 27, karta 8: 5a (krožci); Teržan 2025, 36–40, sl. 10.

¹⁵ Gabrovec 1970, 24, karta 5: 2a (krožci); Ebner-Baur 2020, 130–133, sl. 85: kat. št. 255.

¹⁶ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 4: A2; 61: D2; 84: D1 itd.; Stare 1955, t. 20: 1,2,5; Teržan 1995, 97, 140–141, sl. 20.

¹⁷ Teržan 1995, 140–142, sl. 20.

¹⁸ Pogačnik 2002, 32–35, sl. 15: I3, III.

¹⁹ Prim. Wrobel 2009, t. 3 (Typ Bodenwerder), 4 (Typ Bebertal).

²⁰ Koprivnik 2021, 234–235, t. 12: 1.

²¹ Gleirscher 2011, 53–54.

²² Teržan 2016, 276–277, sl. 86; Blečić–Kavur 2009, 231–236, sl. 1–4, pregl. na str. 236, 239–240 in 243.

²³ Cf. Egg, Kramer, 2013, 214–217, sl. 85, 86; Egg, Kramer 2016, 118–119, sl. 50, 57.

vzhodnimi kulturnimi področji vse spodnjega Podonavja, čeprav je zaznati tudi vplive ali importe iz estenske/venetške kulture (str. 38–52, sl. 7–12, t. 27–31). Ob posodah z rdeče-črno barvanimi geometričnimi ornamentami, izvira-jočimi iz Solnograškega in/ali Gornjeavstrijskih dežel, in posodah, okrašenih v stilu keramike Basarabi, za katere je prav zaradi njihove številne zastopanosti ne le v gomilah na Bregu/Frögu, temveč tudi na drugih koroških najdiščih upravičeno domnevati, da so lokalne izdelave in ne importi, vzbujajo posebno pozornost posoda, okrašena z vrisano likovno pripovedjo zagonetne, mitično-kulturne vsebine v slogu keramike kalenderberške kulturne skupine, od koder posoda verjetno tudi izhaja (str. 42–46, 55, sl. 9–10, t. 28).

Na podobne verovnanjske predstave kot v kalenderberški kulturni skupini nakazujejo razen te figuralne upodobitve tudi pridelki tkalskih uteži, čeprav jih Gleirscher glede na obliko uvršča k estenskim tipom uteži oz. špul. V vogalu grobne kamre jih je bilo namreč odkritih po številu 25, v grobu/žari 1 pa še dvanajst vijčkov in dva tudi v grobu/žari 2 (str. 36–38, t. 10, 13, 14, 20: 7–18; 23: 7–8, 24–26). Ta števila, 25 in 12/14, pa spominjajo na skoraj povsem enaka števila tkalskih uteži, keramičnih prizem in/ali astragalov, kot se pojavljajo v grobovih v Sopron-Varhelyju in nekaterih drugih najdiščih te skupine. V Sopron-Varhelyju so praviloma skupaj s posodami posebnih oblik, vključno z "mesečevim idolom" (Mondidol) – v tako imenovanem kompletu "kalenderberške triade".²⁴ Kot že pred časom prikazano, je naša teza, da gre za simbolna števila v smislu štetja dni mesečnega cikla luninih men, zato tudi poimenovanje "lunino število" in domneva o njihovem časovnem-astrološkem-kozmičnem značaju. Pomenljivo je, da so ti grobni pridelki, sestavljeni po "luninem številu", tako v panonskih kot vzhodnoalpskih kulturnih skupinah, vključno s skupnostjo na Bregu/Frögu, sestavni deli bogatih ženskih grobov in predstavljajo pripomočke za predenje niti in tkanje z nitmi – v simbolnem smislu pa "niti življenja", in na ta način označujejo njihove lastnice ne le kot predice in tkalke, temveč tudi kot svečenice,²⁵ kar verjetno velja tudi za žensko osebo v grobu/žari 1 gomile BDA 120. Astralno-kozmična simbolika na Bregu/Frögu se torej ne manifestira le v grobni arhitekturi obeh raziskanih gomil, temveč tudi skozi prav določene grobne pridelke kot odraz posebnih verovnanjskih predstav in hkrati družbene vloge, ki so jo preminule osebe zavzemale za svojega življenja v okviru svoje skupnosti.

V drugem delu monografije so natančno opisani rezultati izkopavanja dveh velikih gomil v Waisenbergu v bližini Velikovca. Za razliko od starohalštatskih gomil na Bregu/Frögu sodita ti dve gomili v mlajše halštatsko obdobje in tako po velikosti kot bogastvu svojih pridelkov predstavljata izjemno novost, saj doslej takšni ali podobni grobni monumenti na Koroškem iz mladohalštatskega časa še niso bili odkriti oz. znani (str. 66–123, t. 49–95). Gomili, ki sta prvotno tvorili skupino treh, sta pripadali naselbini na bližnji vzpetini, poimenovani Lamprechtskogel. Postavljeni sta bili v dolini zahodno od naselbine, medtem ko se je jugovzhodno od nje, ob vznožju hriba raztezala

obširna nekropola s številnimi manjšimi gomilami, znana pod imenom Führholz, kjer pa so pokopavali skozi vso halštatsko obdobje. Te je raziskoval Reinhold Wedenig²⁶ (str. 66, sl. 16). Čeprav sta bili obe waisenberški gomili že zelo sploščeni, poškodovani in izropani, so izkopavanja, ki so potekala v letih 1993 do 1995 in 2007, prinesla nove elemente glede gradnje gomil. Grobni kamri sta bili mnogo večji od tistih na Bregu/Frögu. Bili sta prav tako leseni, tla pa so bila tlakovana s ploščatimi kamni. Pomenljivo je, da je po sredini tlakovanelega poda v gomili 1 potekal ozek pas brez kamnov, na njem pa so bili nameščeni temeljni kamni za dva ali tri lesene podpornike za stropno konstrukcijo, kar je bil zaradi velikosti kamre očitno nujen statični element (str. 68–69, t. 5–52, 59). V gomili 2, v kateri delitev prostora kamre v dve enaki polovici ni bila tako jasno razvidna kot v gomili 1, se dozdeva, da je bil prostor pregrajen s podporniki približno v razmerju 2 : 1 (str. 95, t. 76–77, 84). Omenim naj, da smo podoben konstrukcijski element s plitvim jarkom med kamnitim tlakom, očitno za bruno ogrodja lesene grobne kamre, zasledili tudi v gomili 14 iz Pivole.²⁷ Grobni kamri v obeh waisenberških gomilah sta bili obdani z mogočnim kamnitim plaščem, ki ga je prekrival še zemljen nasip in debela plast iz kosov ruše. Gleirscher ocenjuje, da je znašal prvotni premer gomile 1 okrog 40 m in da je v višino merila 8–10 m, kar je bil kolosalen monument. Omembe vredno je tudi, da so podobno kot prej omenjena dva rdeča kamna v plašču gomile 177 na Bregu/Frögu tudi v gomili 1 v Waisenbergu bili odkriti trije nenavadni kamni, okrašeni na vrhnji površini s polkrožnimi vdolbinami (t. i. Schalensteine), ki jim Gleirscher pripisuje podoben označevalni, kulturni in simbolni pomen (str. 70, t. 57–58).

Kot so pokazale antropološke analize sicer zelo skromno ohranjenih žganih kostnih ostalin, sta bili v obeh gomilah pokopani odrasli moški osebi,²⁸ na podlagi grobnih pridelkov pa bi lahko sklepali tudi na pokope ženskega spemstva (str. 74–75, 94–95, 99, 122).

Kljub poškodovanosti in izropnosti obeh gomil, pri čemer je bila gomila 2 (prvič?) izropana že v rimskem obdobju, kot kaže najdba novca cesarja Galiena iz sredine 3. st. n. št. (str. 99, t. 94: 16), so bili pri izkopavanjih odkriti grobni pridelki, ki presenečajo po svojem bogastvu in izjemnosti. V obeh gomilah je bilo odkritih večje število jantarnih in steklenih jagod različnih barv, velikosti in tipov, v gomili 2 pa celo fragmenti parfumskih stekleničk – alabastron ali aribalos – mediteranskega, verjetno feničanskega izvora (str. 84–87, 99–102, t. 62–66, 86–89), kar velja tudi za nekatere tipe steklenih jagod. V gomili 1 zbuja posebno pozornost večje število fibul, ki pa so povečini razmeroma majhne, kar bi utegnilo govoriti, da so pripadale oblačilom gracilnih, morda mladoletnih oseb. Glede na različne tipe teh fibul pa enako kot drugi nakit v gomili BDA 120 z Brega/Fröga pričajo o razvejanih kulturnih povezavah s sosedstvom. Tako lahko npr. enozankasto ločno fibulo z drobno narebrenim lokom (t. 60:1) uvrstimo v tip svetolucijskih ločnih fibul, značilnih za Most na Soči oz. svetolucijsko

²⁴ Teržan 1986, 228–229, t. 1–4; ista 1990, 166–173, sl. 41–44; ista 1996, 518–524, sl. 10–12.

²⁵ Teržan 1996, 513–529.

²⁶ Wedenig 2005; glej tudi seznam literature na str. 263.

²⁷ Strmčnik Gulič, Teržan 2021, 401–403, sl. 12–14.

²⁸ Renhart 2025, 234–236.

kulturno skupino v časovni stopnji Sv. Lucija IIa-b.²⁹ Tudi protocertoške fibule oz. drobne ločne fibule s pestičastim gumbkom na nogi (str. 78, t. 6: 18–21), certoške fibule tipa V (str. 78–79, t. 60: 22–25) in kačasta fibula z zanko (str. 75, t. 60: 26) bi lahko izvirale iz Mosta na Soči, čeprav je njihova razširjenost mnogo širša, in sicer med estenskim kulturnim krogom in dolensko skupino (str. 78–79, sl. 20: 1–2).³⁰ Tudi pavkaste fibule, ki pripadajo različnim tipom, kažejo na povezave s kraji v jugozahodnem sosedstvu, morda prav tako z Mostom na Soči, a zdi se bolj verjetno, da izpričujejo stike z južnoalpskimi, predvsem retijskimi in severnovenetskimi kraji (str. 75–78, sl. 20: 3–4, t. 60: 3–6, 9–14; 86: 8). Iz povsem drugega kulturnega okolja pa izvirajo ločne fibule z obeski tipa Velem, ki so značilne za mladohalštatsko nošo v panonskem prostoru (str. 77–79, sl. 20: 5; t. 60: 7–8) in so morda prišle v Waisenberg v kompletu skupaj z ogrlicami s steklenimi jagodami.³¹ Poleg fibul izstopa med nakitnimi elementi še par narebrenih nanožnic z obeski, ki jim je Gleirscher našel ustrezno primerjavo v Stični (str. 80–81, sl. 21: 2–3; t. 61: 1–2).

Ostali grobni pridatki so bili v obeh gomilah ohranjeni le še zelo fragmentarno, vendar jih je večino s svojim poznavalskim očesom Gleirscher uspel identificirati. Gre za različne kose orožja, kot so sulične in puščične osti, fragmenti meča in deli konjske opreme ter okovje vozov, kar je izredno pomenljivo, saj so bili pokopi na oz. z vozom v halštatskem obdobju doslej na Koroškem še nepoznani (str. 87–88, 101–103, t. 67, 90).

Posebno pozornost vzbujajo tudi pridatki simpozialnega značaja, kot so ražnji, zajemalke in cedila (str. 91, 103–112, sl. 26–30, t. 67: 31–42; 91), in pa posodje, zlasti bronaste posode, med katerimi so zastopani fragmenti bronastih kotličev s križnimi atašami, ciste³², več situl ter kelihov in pokrovi, okrašeni v situlskem stilu in ne nazadnje v enakem slogu okrašena bronasta pahljača, kot izstopajoč poseben simbol vladarskega stanu³³ (str. 89–91, 112–120, sl. 23, 31–34; t. 69–70; 92–93). K izčrpnim Gleirscherjevi razpravi o teh izdelkih situlske umetnosti ni kaj dodati, morda naj le poudarimo njihov poseben značaj, ki se odraža v ikonografiji. Na eni strani so namreč zastopani torevtični izdelki z motivi iz repertoarja klasične situlske umetnosti, kot npr. prizori z vozom, muziciranjem in libacijjo (t. 70:2; 93: 34, 38),³⁴ na drugi strani pa rastlinski in živalski motivi, kar je predvsem značilnost kroga estenskih

umetniških stvaritev (t. 69, 70: 1; 92: 1, 4)³⁵. V okviru enega in istega kultno-pivskega posodja so v Waisenbergu združeni torej umetniški izdelki iz dveh različnih tradicij in simbolnih sporočil situlske umetnosti, verjetno izpod rok umetnikov-torevtov iz dveh različnih umetniških šol, kar ponovno kaže na široko odprtost obeh waisenberških veljakov v svet in njuno prestižnost.

Po poglobljeni in obširni analizi posameznih zvrsti grobnih pridatkov v obeh gomilah iz Waisenberga diskutira Gleirscher njuno družbeno mesto s premiso, da gre za kraljevske grobove (str. 123–152). Najprej poskuša izluščiti značilnosti izstopajočih bogatih grobov in njihovo klasifikacijo v širšem kontekstu halštatske kulture, npr. med Kleinkleinom in Hochdorfom, in sicer družbeni pomen takšnih spomenikov v čaščenju prednikov, raziskuje koliko pokopov je bilo v posameznih gomilah, kakšnega spola so bili preminuli in ali je bilo morebiti med njimi tudi žrtvovano spremstvo, sorodstvene vezi med njimi in nastanek vladarskih dinastij, kot jih ne na vse zadnje razkrivajo nove raziskave genskih analiz DNK, izvedene za nekaj izstopajočih grobov v zahodnohalštatskem krogu.³⁶ Gleirscher pride tako do zaključka, da lahko v izstopajoče bogatih grobovih v velikih gomilah domnevamo pokope kraljev oz. kraljičev ("Kleinkönige")³⁷ in sicer v podobnem smislu kot so bili kralji v starem Rimu (*rex/reguli*), kot je že pred časom predlagal tudi Ludwig Pauli. To pomeni, da je bila halštatska družba hierarhično stratificirana in da so posameznim vladavinam pripadali določeni teritoriji, ki jih lahko razpoznamo na osnovi razprostranjenosti določenih elementov materialne kulture, načina pokopavanja in kulta ter verovanjskih predstav.³⁸ Pri tem imponira prikaz dinastičnega zaporedja v okviru halštatske kulture vzhodnoalpskega prostora (str. 133–145, sl. 42), namreč od štirih bogatih gomil v Kleinkleinu, kot predstavnikov najstarejše "vladarske hiše", ki je vladala od začetka starohalštatskega obdobja do prehoda v mladohalštatski čas, preko štirih (ali petih) gomil v Strettwegu (vključno s tisto v Waltersdorfu) kot predstavnic nekoliko mlajše dinastije, delno verjetno sočasne s kleinkleinskima vladarjema iz Pommer- in Kröllkogla, do *regulov* iz Waisenberga, kot zadnjih halštatskih vladarjev v vzhodnoalpskem prostoru. Gleirscher domneva, da lahko v njih vidimo že prve noriške kralje³⁹ (str. 135–145, 149–152, sl. 40–45, 47). Diskutirane so tudi osnove za njihovo politično in gospodarsko moč, ki jih vidi predvsem v rudnem bogastvu in trgovini s pridobljenimi surovinami v razvejani komunikacijski mreži. Tako ni sporno, da je bilo bogastvo Strettwega povezano na eni strani z v bližnjem sosedstvu nahajajočimi se bogatimi rudnimi nahajališči,⁴⁰ predvsem železove rude, in na drugi strani v njegovi izjemni strateški geografski legi, in sicer na križišču treh oz. štirih pomembnih poti proti ključnim prelazom med zgornjo dolino reke Mure in zgornjo dolino reke Enns proti Hallstattu na eni strani in na drugi proti

²⁹ Cf. npr. Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1985, 16–17, sl. 1: 11,13,14; Ipavec 2022, 36–41, sl. 1; 4: tip 3; 5:3, tab. 1.

³⁰ Za certoške fibule glej tudi Teržan 1976, 318, 343–345, sl. 7; 15: 11 (drobne fibule) in 323–324, 352–353, sl. 18 (tip V), za fragment kačaste fibule, ki bi lahko pripadal variant VII b ali d, pa Tecco-Hvala 2014, 136–138, 154–156, sl. 7: 4,5,9; karta 10.

³¹ Cf. npr. Patek 1983, 178–179, t. 10.

³² Fragmenti, okrašeni s koncentričnimi krožci v gomili 1 (t. 68: 24–26), bi lahko bili tudi od situl, okrašenih v podobni maniri, ki so zlasti značilne za Most na Soči, glej npr. Jereb 2016, 66–68, t. 86: 146–147; 87: 150–151.

³³ Eibner 2007, 439, 448–449, sl. 4.

³⁴ Cf. Lucke, Frey 1962, 27–37, pril. 1, t. 73 (voz); Ruta Serafini, Zaghetto 2024, 55–60, sl. 43; Gambacurta 2024, 67–72, sl. 50–55; Zaghetto 2024, 46–48, sl. 35–38.

³⁵ Cf. Frey 1969; Prosdoci 2024, 52–54, sl. 41.

³⁶ Cf. npr. Gretzinger et al. 2024.

³⁷ V naši strokovni literaturi se za podobne bogate grobove pogosto uporablja izraz "knežji" grobovi.

³⁸ Glej tudi Gleirscher 2005b.

³⁹ Glej tudi Gleirscher 2001.

⁴⁰ Cf. npr. tudi Lippert 2004.

Labotski dolini in dolini reke Krke proti osrednji Koroški (str. 140–141, sl. 44). Tudi vzpon kraljev iz Waisenberga je iskati v črpanju rudnih nahajališč, predvsem železove rude v bližnji dolini Görtschnitztal s slavnim Hüttenbergom in domnevno tudi svinčeve rude (str. 151), o trgovini s temi surovinami pa posredno pričajo tudi že omenjene najdbe različnih obolov v obeh waisenberških gomilah.⁴¹

Za razliko od Waisenberga in Strettwega pa Gleirscher za Kleinklein oz. pripadajočo naselbino na Burgstallkoglu, ki je odmaknjena od glavne komunikacije vzdolž reke Mure in leži v gričevnatem svetu nad dolino reke Solbe/Sulm, omenja kot njeno gospodarsko osnovo le kmetijstvo in tkalstvo (str. 135, 174), ne pa tudi rude. Vendar je za poudariti, da je že Claus Dobiat⁴² pokazal, da so iz bližnje okolice znana tudi nahajališča železove rude, ne več kot okrog 10 km stran pa se na Kozjaku, pri kraju Remšnik, nahaja bogato polimetalno rudišče svinca, cinka, srebra in bakra (Pb, Zn, Cu, Ag), kjer so izkopavali rudo še v polpretekli dobi.⁴³ Naša domneva je torej, da so to rudišče pri Remšniku poznali že v zgodnjem halštatskem obdobju in da bogastvo prebivalcev Burgstallkogla in z njim kraljev, pokopanih v gomilah pri Kleinkleinu, izhaja prav iz njihovega rudarjenja in metalurških ter trgovskih dejavnosti in tudi torevtike, o kateri pričajo ne navsezadnje bronasti oklepi in številne bronaste posode iz aristokratskih grobov Kleinkleina.⁴⁴

V dodatku k razpravi o bogatih grobovih v vzhodnoalpskem prostoru Gleirscher na kratko poda še primerjavo s knežjimi/kraljevskimi grobovi na eni strani v zahodnohalštatskem krogu in na drugi strani v dolenski kulturni skupini ter Panoniji in Slavoniji (str. 145–149). Za zahodnohalštatski krog pri tem ugotavlja, da se pojavijo po bogastvu izstopajoči grobovi pozneje kot v vzhodnoalpskem svetu, namreč šele v stopnji Ha D1a, in kot primer navaja knežji grob iz gomile 3 s Kappela na Renu.⁴⁵ Kot posebnost zahodnohalštatskih vladarjev navaja tudi zlat nakit, predvsem zlate ovratnice, značilne za izstopajoče bojevnike grobove, in pa iz kamna izklesane antropomorfne stele, odkrite doslej sicer le na maloštevilnih gomilah, a v pomenu označevanja heroja in božanstvenosti preminulega bojevnika.

V grobih obrisih prikaže tudi dolensko kulturno skupino, kjer pa so bile družbene razmere nekoliko drugačne, kar je razvidno iz rodovno-družinskih gomil in prevladujočih inhumiranih pokopov, a je bila družba prav tako močno socialno razslojena ter z izstopajočimi aristokratskimi in

knežjimi grobovi,⁴⁶ čeprav ne tako bogatimi kot npr. v Kleinkleinu ali Hochdorfu (str. 146–149, sl. 46). Pri tem naj omenim le, da Stična kot ena izmed centralnih naselbin dolenske skupine oz. bolj natančno naselbina Cvinger nad Virom pri Stični in njeni rodovi z več kot stopenetdesetimi gomilami v bližnji in daljni okolici ni izgubila na pomenu v času okoli 550 pr. n. št. (str. 149), tj. na začetku horizonta certoških fibul. Prav v tem horizontu je bila naselbina namreč ponovno utrjena,⁴⁷ hkrati pa številni grobovi, predvsem v veliki gomili 48 kot npr. grob 104 z negovsko čelado, pa grob 99 z bogato skitsko konjsko opremo ter bogati ženski grobovi 119–120 in 121, v katerih so bile enake nanožnice in ogrlice iz steklenih in jantarnih jagod ter certoške fibule kot v waisenberških gomilah, pričajo prej o ponovnem vzponu in ne zatonu stiške naselbine.⁴⁸

V tretjem delu monografije predstavi Gleirscher svoja izkopavanja v gomilah v Črgovičah/Tscherbergu pri Pliberku/Bleiburgu leta 1999 (str. 153–159, t. 96–104), ki pa so zaradi izropanosti dala bolj skromne rezultate. Gomile, ki pripadajo naselbini na bližnji vzpetini, poimenovani Katharinakogel, so bile, enako kot gomile na Bregu/Frögu, izkopavane že ob koncu 19. stoletja. Med starimi najdbami izstopajo bronast polnoročajni meč kimerijskega tipa in bronast kotlič ter fragmenti skledaste čelade,⁴⁹ ki kažejo na pomembno halštatsko središče tudi na Katharinakoglu že v formativni fazi halštatske kulture sočasno z Bregom/Frögom. Med novimi najdbami naj omenimo le kose zlatega in pozlačenega nakita (t. 103: 1–3), ki dopolnjuje sliko o bogastvu in pomembnosti te naselbine v zgodnjem halštatskem obdobju.

V dveh zaključnih poglavjih se Gleirscher še enkrat posveti posebno izbranim, ključnim temam halštatske kulture v jugovzhodnih Alpah (str. 160–191). Najprej diskutira naravne geografske danosti alpskega sveta in možnosti in s tem trgovskih poti na dolge razdalje (sl. 50) ter potencialne surovine za trgovino/izmenjavo in s tem v zvezi tudi institucijo "medsebojnih darov" med veljaki kot garantov za varno pot.⁵⁰ Nato na kratko skicira fenomen halštatske kulture kot take ter oriše kulturne skupine vzhodnohalštatskega kulturnega kroga, kar ilustrira na posebnem zemljevidu (str. 164, sl. 51). Iz zemljevida je razvidno, da razlikuje štiri večje regije: 1 – Na severu območje kalenderberške skupine med Weinviertlom in Gradiščansko (Burgenland), k njej pa niso prišeta/označena najdišča v Podonavski nižini onstran reke Morave (March) in Malih Karpatov, kot npr. gomile v Novi Košariski in Novi Dedinki itd.,⁵¹ čeprav izkazujejo podobne značilnosti tako v načinu gradnje gomil kot tudi

⁴¹ Pri tem naj opozorimo, da sta zastopana dva različna tipa različnih, v gomilah 1 in 2 različni tipa Hallstatt (t. 67: 31; 91: 2,3), v gomili 2 pa tudi različni z rombičnim držajem oz. tip Ca dei Cavri (103–106, sl. 26–27; t. 91: 1). Cf. tudi Teržan 2004, 172–194, sl. 1.

⁴² Dobiat 1980, 39–40, sl. 1.

⁴³ Tornquist 1929, sl. 1; Grafenauer 1965, 169; Drovenik, Pleničar, Drovenik 1980, 9–13, Metalogenetska karta SR Slovenije, najdišče št. 61; Teržan 1983, 51–52, sl. 1–2.

⁴⁴ Egg, Kramer 2013, 95–104, 175–254, sl. 32–33, 68, 72, 74, 77, 81–94, 96–98 t. 11–14, 21–44; Egg, Kramer 2016, 19–23, 43–44, 64–68, 87–160, 181–201, sl. 28–29, 37–38, 41, 43, 45, 47–52, 54–60, 62, 64, 66, 70, 72–76, 79, t. 2–7, 10–31, 33–37; Egg 2019.

⁴⁵ Dehn, Egg, Lehnert 2005.

⁴⁶ Cf. za nekoliko drugačno interpretacijo: Teržan 2008; Teržan 2020, 364–378.

⁴⁷ Cf. Gabrovec 1994, 146–154; Teržan 1998, 527–528.

⁴⁸ Gabrovec 2006, t. 61–62, 68–73. Omenimo še najdbe dvogrebenastih čelad, žal brez podatkov o grobnih celotah, a značilnih za bojno opremo v horizontu certoških fibul: Gabrovec 2006, t. 149, 179.

⁴⁹ Teržan 1990, 190–191; Gleirscher 2005b, 105–106, sl. 6; Fera 2005, 12–16, sl. 5–12.

⁵⁰ Cf. npr. tudi Teržan 1995.

⁵¹ Cf. Studeníková 1994; Studeníková 1996, 497–504, sl. 1, 2.

grobni pridatkih; 2 – Na vzhodu so t. i. panonske skupine med Porabjem in Donavo, nekoliko problematična se zdi le njihova južna meja, ki bi naj potekala od sotočja Drave z Donavo počez čez Slavonijo do spodnjega toka reke Kolpe, saj menimo, da niso segale preko Save;⁵² 3 – Na jugu je zamejitev dolenske kulturne skupine lažja, a je njena severna meja na tej isti karti (sl. 51) zmotno označena po toku reke Save, čeprav je na drugi karti (sl. 46) pravilno vrisana, saj je potekala po hribovitem svetu Zasavskega hribovja in Bohorja, na kar kažejo tudi številna najdišča na levem bregu Save, npr. Vače in Libna; 4 – Kot enoten kulturni prostor pa Gleirscher obravnava – vsaj tako je za razumeti – vzhodnoalpski svet (sl. 51, označeno z zeleno). Zdi se, da se nagiba k tezi, da tvorita štajersko-panonska⁵³ oz. Kleinklein oz. Posolbska skupina (Sulmtal-Gruppe)⁵⁴ in skupina Breg/Frög oz. koroška skupina dve tesno povezani regionalni varianti z notranjo družbeno hierarhijo, katerih teritoriji pa so se skozi čas oblikovali v soodvisnosti od menjajočih se “vladarskih hiš” oz. kraljev/*regulov* (str. 165–176, sl. 57).⁵⁵

V tem sklopu je krajše poglavje posvečeno tudi gorenjski skupini (str. 176–179), ki jo Gleirscher kljub našim raziskavam⁵⁶ postavlja pod vprašaj in tudi dvomi o njenih stikih s Koroško. Meni namreč, da so Karavanke predstavljale naravno mejo, čemur seveda ni oporekati, a vendar čeznje poteka kar nekaj prelazov, pa tudi obljudenost visokogorja v bronasti in železni dobi⁵⁷ priča, da tudi to gorovje – podobno kot ugotavlja Gleirscher na splošno za Alpe (str. 160) – ni bilo neprehodno, temveč prej povezovalno. Redni stiki med obema skupinama so zagotovo obstajali, na kar kažejo elementi v načinu pokopavanja (gomile z žganimi grobovi) in materialni kulturi (npr. določeni tipi in okraši keramike, fibule) in so mnogo bolj zaznavni kot Gleirscherjev postulat, da je bila gorenjska skupina politično in kulturno povezana z južnoštajersko skupino (?), pri čemer pa eksplicitno ne razloži, kaj ima v mislih.

V zaključnih poglavjih se Gleirscher posveti še zelo zahtevni tematiki, namreč etnični pripadnosti posameznih kulturnih skupin v jugovzhodnem halštatskem krogu (str. 187–191, sl. 66). Ker so pisni antični viri, tako starogrški kot rimski, izredno skopi, ostaja diskusija na hipotetični ravni, a vseeno zanimiva. Za Koroško predpostavlja, da jo je že v halštatskem obdobju poseljevalo ljudstvo z imenom Noriki.⁵⁸ Nanj sklepa predvsem zato, ker gre za ime indoevropskega, a predkeltskega porekla, torej je zgodnejše od keltsko-latenskega obdobja. Predpostavlja torej, da lahko že vsaj gomile iz Waisenberga pripisemo noriškemu kraljem. Kot dodatni argument navaja poseben kult, posvečen čaščenju jelena, ki se odraža v upodobitvah jelena in košute na različnih predmetih, še posebej jasno na kulturnem vozičku iz Strettwega. Na tem vozičku z antitetičnim prikazom rituala, ki ga vlečejo košute, je na podiju voza s

simbolom sonca upodobljena kompleksna scena z osrednjo podobo ženske svečenice ali božanstva, na vsaki strani nje par moškega bojvnika in njegove družice pri ritualnem žrtvovanju jelena ter spremstvo oboroženih konjenikov kot varuhov verskega obreda in kozmičnega reda.⁵⁹ Podobno ikonografijo daje slutiti tudi sicer slabše ohranjeni kulturni voziček iz Brega/Fröga⁶⁰ in z jelenjim rogovjem okrašene posode iz Waisenberga in nekaterih drugih najdišč. To ikonografijo postavlja Gleirscher nasproti upodobitvam na ritualnih posodah z govejimi rogovi oz. bikovimi protomi, razširjenim v halštatskem obdobju predvsem v panonskem prostoru (sl. 67), in sicer od kalenderberške in panonskih skupin vse do dolenske skupine ter jih poimenuje “častilci bika” (Stierverehrer),⁶¹ kar ga navaja k tezi, da lahko v njih iščemo že etnično skupino Tavrisikov. Ali lahko tej etniji pripisemo tudi dolensko halštatsko skupino, se zdi vprašljivo.

Še kratek komentar k zemljevidu na sliki (str. 187, sl. 66), saj označevanje teritorijev posameznih skupin/etnijskih ni najbolj posrečeno oz. natančno. Npr. Liburni niso poseljevali Like oz. zaledja za gorsko verigo Velebita, ampak le občasno ozek obmorski pas in Kvarnerske otoke, njihovo matično območje se je raztezalo med rekama Zrmanjo in Krko, v Liki pa so bivali Japodi.⁶² Tudi Mosta na Soči vključno s svetolucijsko skupino, ki ji je dodeljen na karti (sl. 66) le zelo ozek pas ob reki Soči vse do Tržaškega zaliva, ni mogoče enoznačno pripisati Venetom. Kot se da sklepati na osnovi materialne kulture, zlasti grobnih pridatkov, se v njeni zgodnji fazi kažejo specifični elementi noše (npr. dvozankaste ločne fibule raznih variant) podobno kot v notranjski in dolenski skupini, šele v stopnji Sv. Lucija Ic so izraziti vplivi iz estenskega in morda tudi bolonjskega kulturnega prostora (npr. čolnicaste, kačaste fibule itd.), nato pa se v stopnji Sv. Lucija Iia uveljavijo samosvoje svetolucijske ločne fibule, kar daje svetolucijski skupini drugačen značaj, kot ga izkazuje “klasična” estenska kultura v osrčju venetskega prostora.⁶³ Gleirscher je nedavno celo poskušal svetolucijsko skupino identificirati s Kavlikijci,⁶⁴ plemenom, ki ga omenja Hekataj iz Mileta, medtem ko je Jaroslav Šašel pokazal, da jih najverjetneje lahko poimenujemo kar Ambisonti.⁶⁵ Kljub mojim kritičnim pripombam pa se nam zdi Gleirscherjeva teza, da lahko v poznohalštatskih kulturnih skupnostih na Koroškem in avstrijskem zgornjem Štajerskem iščemo zametke teritorija Norikov, zanimiva in sprejemljiva.

V naslednjih poglavjih knjige sledijo najprej kataloški opis vseh obravnavanih in na tablah predstavljenih predmetov iz gomil iz Brega/Fröga, Waisenberga in Črgovič/

⁵² Cf. Čučković 2004, 174, sl. 1.

⁵³ Cf. Teržan 1990.

⁵⁴ Dobiat 1980; Egg, Kramer 2013; ista 2016; Egg 2019.

⁵⁵ Glej tudi Gleirscher 2005b, sl. 1.

⁵⁶ Glej prispevke v sklopu “Gabrovčev dan” v Arheološkem vestniku 74 in pregledni članek Teržan 2023b.

⁵⁷ Cf. Horvat 2020; Ogrin 2023.

⁵⁸ Glej tudi Gleirscher 2001.

⁵⁹ Cf. tudi Teržan 2011, 235–249, 259, sl. 1–3.

⁶⁰ Egg 1987; Gleirscher 2004.

⁶¹ Glej tudi Gleirscher 2001, 98–99, sl. 11–12.

⁶² Cf. npr. Batović 1965, sl. 22; Batović 1987, 299 (karta 2), 339–355, 388–390; Drechsler Bižić 1987, 391–395, karta 3; Balen-Letunić 2006; Teržan 2015, 420–422.

⁶³ Cf. Teržan, Trampuž 1973, 420–437, še posebej sl. 2: 1,2; 3 (Sv. Lucija Ib-c); 4: 1 (Sv. Lucija Iia-b), 4: 3 (Sv. Lucija Iic); Pogačnik 2002; Teržan 2002; ista 2021; ista 2022; Mlinar, Tecco Hvala 2022; Ipavec 2022; Vitri, Corazza 2022.

⁶⁴ Gleirscher 2021b, 96.

⁶⁵ Šašel 1972.

Tscherberga (str. 192–232), nato poročilo o antropološki analizi človeških ostalin iz obravnavanih gomil izpod peresa Silvie Renhart (str. 233–236), nato še zelo koristni sezname najdišč h kartam razprostranjenosti posameznih tipov najdb, kot so pavkaste fibule, protocertoške fibule, različni, zajemalke in cedila ter živalske upodobitve situlske umetnosti (str. 237–240), in na koncu zelo dragocen komentiran katalog halštatskodobnih najdišč na avstrijskem Koroškem in zgornjem Štajerskem (str. 241–249). Seveda ne manjka zelo obsežna bibliografija strokovne literature (str. 250–263), ki kaže na občudovanja vredno enormno znanje avtorja.

Knjiga o halštatski kulturi na Koroškem izpod peresa Paula Gleirscherja nedvomno predstavlja pomembno moderno sintezo, ki prinaša vrsto novih spoznanj, pogledov in razlag za razumevanje ne le halštatskega obdobja na Koroškem, temveč mnogo širše. Vsak, kdor se zanima in se znanstveno ali le ljubiteljsko ukvarja s proučevanjem pozne prazgodovine v cirkumalpskem svetu, jo mora vzeti na znanje, predvsem kot vzpodbudo za nadaljnje raziskave in razreševanje še vedno nerazrešenih problemov.

BALEN-LETUNIČ, D. 2006, *Japodi*. – Ogulin.

BATOVIČ, Š. 1965, Die Eisenzeit auf dem Gebiet des illyrischen Stammes der Liburnen. – *Archaeologia Jugoslavica* 6, 55–70.

BATOVIČ, Š. 1987, Liburnska grupa. – V: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja V. Željezno doba*, Sarajevo, 339–390.

BLEČIČ-KAVUR, M. 2009, Japodske podlaktične narukvice: simbolika ženskega principa u optjecanju ideja i djela jadranske kulturne koiné / Japodian forearm bracelets: the symbolism of the female principle in the circulation of ideas and creations of the Adriatic cultural koiné. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3.ser. 42, 231–258.

ČUČKOVIČ, L. 2004, Kolapjani / The Colapiani / Die Kolapianen. – V: D. Balen-Letunič (ur.), *Ratnici na razmeđu Istoka i Zapad. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj / Warriors at the crossroads of East and West / Krieger am Scheideweg zwischen Ost and West*, 173–209, Zagreb.

DEHN, R., M. EGG, R. LEHNERT 2005, *Das hallstattzeitliche Fürstengrab im Hügel 3 von Kappel am Rhein in Baden*. – Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 63. Mainz.

DOBIAT, C. 1980, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik*. – Schild von Steier Bh. 1.

DRECHSLER-BIŽIČ, R. 1987, Japodska grupa. – V: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja V. Željezno doba*, Sarajevo, 391–441.

DROVENIK, M., M. PLENIČAR, F. DROVENIK 1980, Nastanek rudišč v SR Sloveniji (The origin of Slovenian ore deposits). – *Geologija. Razprave in poročila* 23/1, 1–157.

EBNER-BAUR, E. 2020, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög-Rosegg. Die Grabungen des Bundesdenkmalamtes von 1962 bis 1969*. – Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 354.

EGG, M. 1987, Zum Bleiwagen von Frög in Kärnten. – V: *Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit. Untersuchungen zu Geschichte und Technik*, Römisch-Germanische Zentralmuseum 12, 181–187.

EGG, M. 2019, Princely graves from Kleinklein in Styria, Austria / Knežji grobovi v Kleinkleinu na avstrijskem Štajerskem. – *Arheološki vestnik* 70, 335–352.

EGG, M., D. KRAMER 2013, *Die hallstattzeitlichen Fürstengräber von Kleinklein in der Steiermark: Der Kröllkogel*. – Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 110.

EGG, M., D. KRAMER 2016, *Die hallstattzeitlichen Fürstengräber von Kleinklein in der Steiermark: die beiden Hartnermichelkogel und der Pommerkogel*. – Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 125.

EIBNER, A. 2007, Thron – Schemel – Zepter. Zeichen der Herrschaft und Würde. – V: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (ur.), *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*, Situla 44, 435–451.

FERA, M. 2005, Hallstattzeitliche Höhensiedlungen und Hügelgräber – Skizze einer archäologischer Landschaft im Klagenfurter Becken. – V: R. Wedenig (ur.), *Hallstattkultur im Trixnertal*, Begleitheft zur Ausstellung in Völkermarkt und Klagenfurt 2005, 9–18, Völkermarkt.

FREY, O.-H. 1969, *Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur figürlich verzierten Toreutik von Este*. – Römisch-Germanische Forschungen 31.

GABROVEC, S. 1964–65, Halštatska kultura v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 15–16, 21–63.

GABROVEC, S. 1970, Dvozankaste ločne fibule. Doprinos k problematici začetka železne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah (Die zweischleifigen Bogenfibeln. Ein Beitrag zum Beginn der Hallstattzeit am Balkan und in den Südostalpen). – *Godišnjak Centar za balkanološka ispitivanja* 8/6, 5–65.

GABROVEC, S. 1994, *Stična I. Naselbinska izkopavanja / Siedlungsausgrabungen*. – Katalogi in monografije 28.

GABROVEC, S. 2006, *Stična II/1. Gomile starejše železne dobe. Katalog / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Katalog*. – Katalogi in monografije 37.

GAMBACURTA, G. 2024, La situla in bronzo figurata della tomba 5 di Posmon. – V: E. Gilli, G. Gambacurta, L. Zaghetto (ur.), *Fabulae. Le situle raccontano i Veneti antichi*, 64–72, Montebelluna.

GLEIRSCHER, P. 2001, Norische Könige. Historische Quellen und archäologischer Befund. – *Prähistorische Zeitschrift* 76/1, 67–104.

GLEIRSCHER, P. 2004, Zum Bleiwagen aus Frög bei Rosegg. Kessel- oder Prunkwagen (K svinčenemu vozu z Brega pri Rožeku. Voz s kotlom ali slavnostni voz). – *Arheološki vestnik* 55, 251–266.

GLEIRSCHER, P. 2005a, Gerhard Tomedi, Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892 (Budapest 2002), knjižni prikaz. – *Germania* 83, 418–422.

GLEIRSCHER, P. 2005b, Hügelgräber und Herrschaftsbereiche im Ostalpenraum (Gomile in območja gospostev v vzhodnoalpskem prostoru). – *Arheološki vestnik* 56, 99–112.

GLEIRSCHER, P. 2011, *Die Hügelgräber von Frög. Ein eisenzeitliches Herrschaftszentrum in Rosegg*. – Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj.

GLEIRSCHER, P. 2021a, Desiree Ebner-Baur, Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög-Rosegg. Die Grabungen des Bundesdenkmalamtes von 1962 bis 1969 (Bonn 2020), knjižni prikaz. – *Carinthia* I 211, 631–633.

- GLEISCHER, P. 2021b, Kahnfibeln vom Typ Villach. – *Goriški letnik* 45, 83–102.
- GRAFENAUER, S. 1965, Genetska razčlenitev svinčevih in cinkovih nahajališč v Sloveniji. – *Rudarsko-metalurški zbornik* 2, 165–171.
- GRETZINGER et al. 2024 = J. Gretzinger, F. Schmitt, A. Mötsch, S. Carlhoff, ... S. Schiffels 2024, Evidence for dynastic succession among early Celtic elites in Central Europe. – *Nature Human Behaviour* 8, 1467–1480. <https://doi.org/10.1038/s41562-024-01888-7>
- HORVAT, J. 2020, Arheološke sledi v slovenskem visokogorju (Archaeological traces in Slovenian Mountain Areas). – V: M. Ogrin, J. Horvat, J. Bizjak, L. Langus (ur.), *Življenje v Alpah. Zbornik posveta 6. oktobra 2017 v Stari Fužini v Bohinju*, 11–25, Bohinjska Bistrica.
- IPAVEC, A. 2022, Svetolucijske ločne fibule z Mosta na Soči. – *Goriški letnik* 46, 35–59.
- JEREB, M. 2016, *Die Bronzegefäße in Slowenien*. – *Prähistorische Bronzefunde* II/19.
- KOPRIVNIK, V. 2021, Gračič pod Brinjevo goro – Nekropola kulture žarnih grobišč / Gračič below Brinjeva gora – a necropolis of the Urnfield Culture. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.), *Pohorsko Podravje pred tremi tisočletji. Tradicija in inovativnost v pozni bronasti in starejši železni dobi / Pohorsko Podravje three millennia ago. Tradition and Innovation in the Late Bronze and Early Iron Ages*. – Katalogi in monografije 44, 215–278.
- LIPPERT, A. 2004, Bodenschätze, Handel und Besiedlung im inneren Ostalpengebiet während der Eisenzeit. – V: B. Hänsel (ur.), *Parerga Praehistorica. Jubiläumsschrift zur Prähistorischen Archäologie. 15 Jahre UPA*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 100, 203–219.
- LUCKE, W., FREY, O.-H. 1962, *Die Situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlekunst des Osthallstattkreises*. – *Römisch-Germanische Forschungen* 26.
- MEES, A. 2012, Die Kelten und der Mond. Neue Forschungen am Magdalenenberg. – *Antike Welt* 5/12, 36–43.
- MEES, A. 2017, Der Magdalenenberg und die Orientierung von keltischen Grabhügeln. Eine bevorzugte Ausrichtung zum Mond? – V: D. Krause, M. Monz (ur.), *Neue Forschungen zum Magdalenenberg*, Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 77, 76–93.
- MEES, S., DEISS, B. 2013, Keltische Sternenforscher. – *Spektrum der Wissenschaft* 9, 78–83.
- MLINAR, M., S. TECCO HVALA 2022, Poselitvena slika posoške/svetolucijske skupine – nova najdišča in spoznanja / Settlement in the Posočje/ Sveta Lucija group – new sites and insights. – *Arheološki vestnik* 73, 397–469.
- OGRIN, M. 2023, Sledovi obljudenosti v visokogorju Bohinja v starejši železni dobi – nove raziskave (Early Iron Age habitation traces in the high mountains of the Bohinj area – new research). – *Arheološki vestnik* 74, 633–646.
- PATEK, E. 1983, Die Hallstattzeitlichen Glasperlen Transdanubiens. – *Nord-Süd-Beziehungen. Internationales Kolloquium 1982. Bozsok – Szombathely. Savaria* 16, 161–180.
- PITTIONI, R. 1954, *Urgeschichte des Österreichischen Raumes*. – Wien.
- PITTIONI, R. 1980a, *Urzeit von etwa 80 000 bis 15 v. Chr. Geb. Geschichte Österreichs I/1*. – Wien.
- PITTIONI, R. 1980b, *Urzeit von etwa 80 000 bis 15 v. Chr. Geb. Geschichte Österreichs I/2*. – Wien.
- POGAČNIK, A. 2002, Način pokopa in analiza pridatkov / The Burial Ritual and the Analysis of the Grave Goods. – V: D. Svoljšak, A. Pogačnik, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče II. Razprave / Tolmin, the prehistoric cemetery II. Treatises*. – Katalogi in monografije 35, 21–84.
- PROSDOCIMI, B. 2024, La tomba 244 della necropoli di Posmon – Vai Cima Mandria. – V: E. Gilli, G. Gambacurta, L. Zaghetto (ur.), *Fabulae. Le situle raccontano i Veneti antichi*, 52–54, Montebelluna.
- RENHART, S. 2025, Leichenbrände aus hallstattzeitlichen Hügelgräbern in Frög/Breg und Waisenberg. – V: P. Gleirscher, *Neues zur Hallstattkultur in Kärnten. Ausgrabungen in Frög/Breg, Waisenberg und Tscherberg/Črgoviče*, 233–236.
- RUTA SERAFINI, A., L. ZAGHETTO 2024, La situla di bronzo figurata della tomba 244 di Posmon. – V: E. Gilli, G. Gambacurta, L. Zaghetto (ur.), *Fabulae. Le situle raccontano i Veneti antichi*, 55–60, Montebelluna.
- STARE, F. 1955, *Vače*. – Arheološki katalogi Slovenije 1.
- STRMČNIK GULIČ, M., B. TERŽAN 2021, Gomile iz starejše železne dobe pod Poštelo. III. Gomila 14 iz Pivole. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.), *Pohorsko Podravje pred tremi tisočletji. Tradicija in inovativnost v pozni bronasti in starejši železni dobi / Pohorsko Podravje three millennia ago. Tradition and Innovation in the Late Bronze and Early Iron Ages*. – Katalogi in monografije 44, 401–410.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1994, Záchraný výskum halštatskej mohyly v Novej Dedinke / Rettungsgrabung der hallstattzeitlichen Hügelgrabes in Nová Dedinka. – *Zborník Slovenského národného múzea* 88, *Archeológia* 4, 25–50.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1996, Neue Ausgrabungen hallstattzeitlicher Hügelgräber in der Südwestslowakei. – V: E. Jerem, A. Lippert (ur.), *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10.–14. Mai 1994*, *Archaeolingua* 7, 497–506.
- ŠAŠEL, J. 1972/ 1992, Zur Erklärung der Inschrift am Tropaeum Alpium (Plin. n. h. 3, 136–137, CIL V 7817). – *Živa antika* 22, 1972, 135–144 (= *Opera selecta Jaroslav Šašel*, Situla 30, 1992, 288–297).
- ŠTIH et al. 2025 = P. Štih, A. Suppan, O.J. Schmitt, P. Vodopivec (ur.) 2025, *Na obeh straneh Alp. Slovensko-avstrijska zgodovina*. – Ljubljana.
- TECCO HVALA, S. 2014, Kačaste fibule z območja Slovenije / Serpentine fibulae from Slovenia. – *Arheološki vestnik* 65, 123–186.
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula / Die Certosafibel. – *Arheološki vestnik* 27, 317–536.
- TERŽAN, B. 1983, Das Pohorje – ein vorgeschichtliches Erzrevier? – *Arheološki vestnik* 34, 51–84.
- TERŽAN, B. 1986, Zur Gesellschaftsstruktur während der älteren Hallstattzeit im Ostalpen-westpannischen Gebiet. – V: *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984*, Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften Bh. 3, 227–243, 457–467.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – Katalogi in monografije 25.
- TERŽAN, B. 1995, Handel und soziale Oberschichten im früheisenzeitlichen Südosteuropa. – V: B. Hänsel (ur.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenze-*

- itlichen Europa*, Südosteuropa-Schriften 17, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 11, 81–159.
- TERŽAN, B. 1996, Weben und Zeitmessen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet. – V: E. Jerem, A. Lippert (ur.), *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10.-14. Mai 1994*. Archaeolingua 7, 507–536.
- TERŽAN, B. 1998, Auswirkungen des skythisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannoniens und des Ostalpenraumes. – V: B. Hänsel, J. Machnik (ur.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metalzeiten (4000–500 v. Chr.)*, Südosteuropa-Schriften 20, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 12, 511–560.
- TERŽAN, B. 2002, Kronološki oris / Chronological Outline. – V: D. Svoljšak, A. Pogačnik, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče II. Razprave / Tolmin, the prehistoric cemetery II. Treatises*. – Katalogi in monografije 35, 85–102.
- TERŽAN, B. 2004, Obolos – mediterrane Vorbilder einer prämonetären “Währung” der Hallstattzeit? – V: B. Hänsel (ur.), *Parerga Praehistorica. Jubiläumsschrift zur Prähistorischen Archäologie. 15 Jahre UPA*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 100, 161–202.
- TERŽAN, B. 2008, Stiške skice / Stična-Skizzen. – V: S. Gabrovec, B. Teržan 2008, *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave / Stična II/2. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien*. – Katalogi in monografije 38, 189–325.
- TERŽAN, B. 2011, Hallstatt Europe: Some aspects of religion and social structure. – V: G.R. Tsetschladze (ur.), *The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC*. Colloquia Antiqua 1, 233–264.
- TERŽAN, B. 2015, 2.4.2. Westlicher Teil: Illyrien. – V: A.-M. Wittke (ur.), *Frühgeschichte der Mittelmeerkulturen. Historisch-archäologisches Handbuch. Der Neue Pauly Suppl. Bd. 10*, 416–427.
- TERŽAN, B. 2016, Obročast nakit / Oggetti di ornamento ad anello. – V: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso*. – Katalogi in monografije 42, 269–284.
- TERŽAN, B. 2020, Dolenjska halštatska skupina. Uvodnik in kratak oris / The Dolenjska Hallstatt Group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 71, 361–394.
- TERŽAN, B. 2021, Bronaste vedrice – odraz družbenega prestiža v starejši železni dobi na Mostu na Soči. – *Goriški letnik* 45, 53–81.
- TERŽAN, B. 2022, Svetolucijska halštatska kulturna skupina. Uvodnik in kratak oris / The Sveta Lucija Hallstatt cultural group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 73, 347–396.
- TERŽAN, B. 2023a, Desiree Ebner-Baur, Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög-Rosegg. – *Arheološki vestnik* 74, 660–664.
- TERŽAN, B. 2023b, Gorenjska v halštatskem obdobju. Uvodnik in kratak oris / The Gorenjska region in the Hallstattperiod. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 74, 333–352.
- TERŽAN, B. 2025, *Vače II. Halštatske najdbe v Naravoslovnem muzeju na Dunaju / Hallstattzeitliche Funde im Naturhistorischen Museum Wien / Hallstatt Finds in Natural-History Museum at Vienna*. – Katalogi in monografije 47.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1975, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine / Contributto alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia. – *Arheološki vestnik* 24, 416–460.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) II. Szombathyjeva izkopavanja. Table / Most na Soči (S. Lucia) II. Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Tafelband*. – Katalogi in monografije 23/2.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1985, *Most na Soči (S. Lucia) II. Szombathyjeva izkopavanja. Tekst / Most na Soči (S. Lucia) II. Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Text*. – Katalogi in monografije 23/1.
- TOMEDI, G. 2002, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892*. – Archaeolingua 14.
- TORNQUIST, A. 1929, Die perimagnetische Blei-Kupfer-Silber-Zinkerzlagerstätte von Offberg im Remschnigg. – *Sitzungsberichte Akademie d. Wissenschaften, Mathem.-Naturw. Kl., Abt. I*, 138/1–2, 47–68.
- VITRI, S., S. CORAZZA 2022, Pozzuolo e il Friuli centrale nella fase evoluta dell’età del ferro (ca. 700–480 a. C.) / Pozzuolo del Friuli in osrednja Furlanija v razviti fazi železne dobe (700–480 pr. n. št.). – *Arheološki vestnik* 73, 617–651.
- WEDENIG, R. 2005, Zehn Jahre Gräberarchäologie in Führholz – eine Zwischenbilanz. – V: R. Wedenig (ur.), *Hallstattkultur im Trixnerthal*. Begleitheft zur Ausstellung in Völkermarkt und Klagenfurt 2005 (katalog razstave), 19–33. – Völkermarkt.
- WROBEL, H. 2009, Die Halskragen der Nordischen Bronzezeit. – *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 30, 2009, 1–20.
- ZAGHETTO, L. 2024, Il vino. – V: E. Gilli, G. Gambacurta, L. Zaghetto (ur.), *Fabulae. Le situle raccontano i Veneti antichi*, 44–48. – Montebelluna.

Biba TERŽAN

Bruno Chaume, dir., *La principauté celtique du mont Lassois à Vix. Fouilles 2011–2017*. Memoires 64. Ausonius Éditions. Bordeaux 2024. ISSN 1283-2995. 666 strani.

Med najbolj slavna arheološka najdišča halštatske kulture brez dvoma sodi Vix, kraj nedaleč od mesta Châtillon sur Seine, dep. Côte-d’Or, v Burgundiji. Leta 1953 je bil tam, ob vznožju hriba Mont Lassois, v okljuku reke Seine, odkrit nenavadno bogat grob.¹ Poleg štirikolesnega voza, a z demontiranimi in ob rob grobne kamre postavljenimi kolesi, so bili med grobnimi pridatki bogat nakit in

¹ O grobu obstaja obsežna literatura, zato naj tu omenimo le izbor: Joffroy 1979; Rolley (ur.) 2003; Fougère 2016; Chaume 2020a.